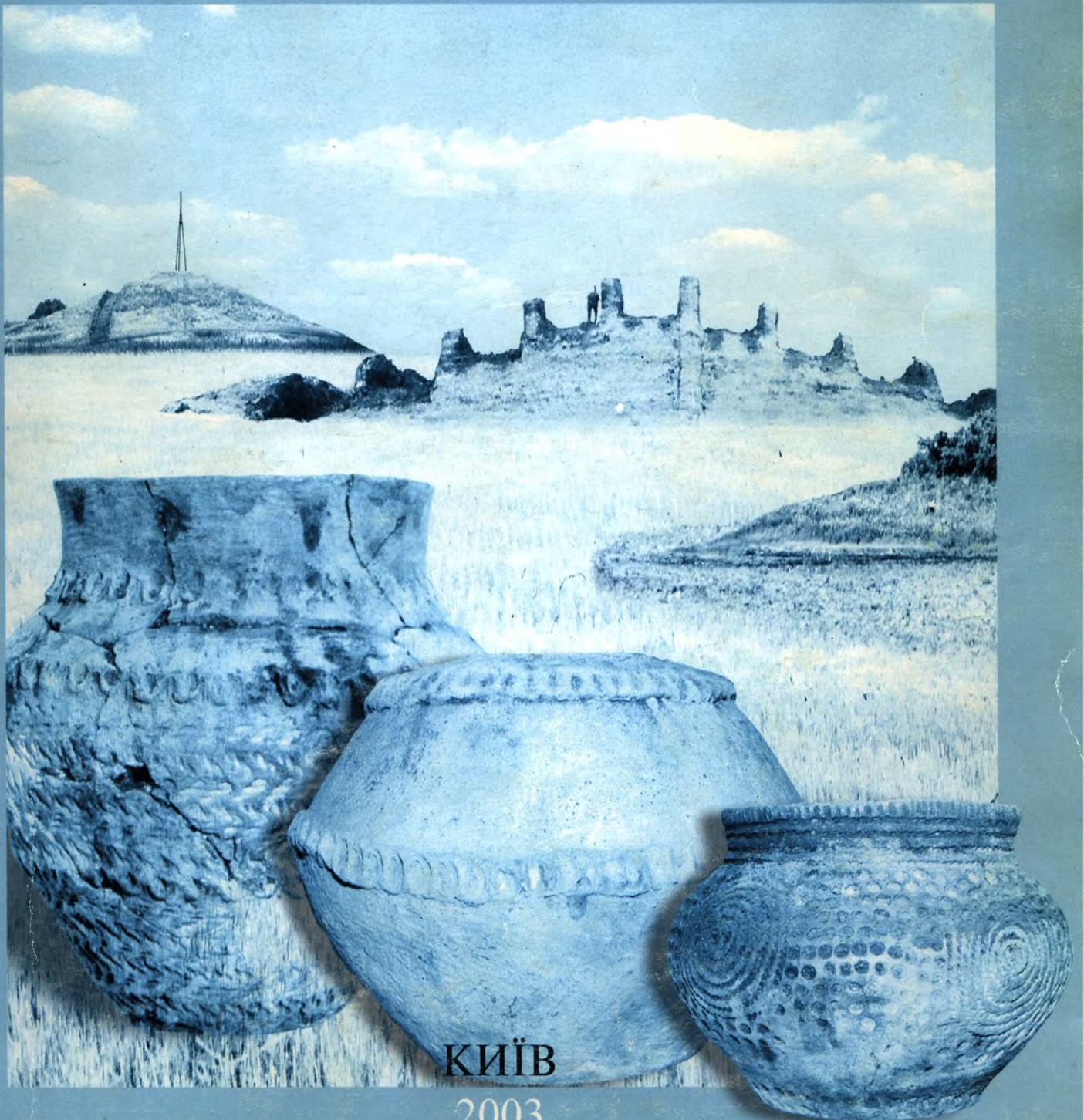

VITA №5-6

ANTIQUA

КИЇВ
2003

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ ТА МУЗЕЄЗНАВСТВА
ТОВАРИСТВО АРХЕОЛОГІЇ ТА АНТРОПОЛОГІЇ

VITA ANTIQUA
№ 5–6

Збірка наукових статей

УДК 902+572
ББК 63.4+28.71
В76

Номер затверджено на засіданні Вченої ради історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка 26 грудня 2002 р. (протокол №4).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

д-р іст. наук, проф. Гладких М.І. (головний редактор)
канд. іст. наук, ст. наук. співроб. Піоро І.С. (відповідальний редактор)
д-р іст. наук, проф. Залізник Л.Л.
д-р іст. наук, проф. Крижанівський О.П.
д-р іст. наук, проф. Борисенко В.К.
д-р іст. наук, проф. Моця О.П.
співробітник НДЧ Зеленко С.М. (відповідальний секретар)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

д-р іст. наук, проф. Зубар В.М.
д-р іст. наук, проф. Рубель В.О.

В 79 VITA ANTIQUA. Збірка наукових статей №5-6. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2003. – 232 с.

Збірка присвячена пам'яті М.М.Бондаря, доктора історичних наук, професора, з 1971 до 1987 р. – завідувача кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. До збірки включено статті як провідних фахівців, так і молодих науковців, що досліджують актуальні проблеми археології та історії України.

Засновник

Товариство археології та антропології

Адреса редакції:

01601, м. Київ, вул. Володимирська, 64. ауд. 164.

Реєстраційне свідоцтво КІ № 350, видане 8 лютого 1999 р.
Міністерством інформації України

© Товариство Археології та Антропології, 2003
© Колектив авторів, 2003
© ВПЦ "Київський університет", 2003
© Піоро В.І., обкладинка, 2003

**KYIV NATIONAL TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
HISTORICAL FACULTY
DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY AND ANTHROPOLOGY
SOCIETY OF ARCHAEOLOGY AND ANTHROPOLOGY**

VITA ANTIQUA
№ 5-6

The collection of scientific articles

Микола Миколайович Бондар	9
Лебединский В.В., Зеленко С.М. Подводные археологические исследования в Северном Причерноморье	10
Індиченко Г.В. Етноархеологія: перспективи розвитку	13
Нужный Д.Ю. Верхні шари палеолітичної стоянки Молодове 5 та деякі проблеми їх культурно-хронологічної інтерпретації.....	20
Шидловський П.С. Нове пізньопалеолітичне місцезнаходження на Вінниччині	40
Пустовалов С.Ж. Анализ радиоуглеродных дат из погребений ямной и катакомбной общностей, опубликованных в Baltic-Pontic studies, No7 (1999).....	45
Лысенко С.Д. Могильник эпохи бронзы в урочищах Бабина гора – Дедов шпиль у с.Бучак под Каневом.....	60
Владимиров А.О. До питання про вищу магістратуру Херсонеса Таврійського.....	72
Slusarska Katarzyna Raciorki bursztowe z Gordijewki.....	76
Лысенко А.В. Пещерные некрополи Горного Крыма эпохи раннего железа – позднеантичного времени (IX в. до н.э. – IV в. н.э.).....	85
Назаров В.В., Русяева М.В. Костяной глаз античной статуи с острова Березань.....	108
Ольговський С.Я. Метал скіфських казанів.....	113
Стоянов Р.В. Чернолаковая гидрия с накладным орнаментом из склепа №1012 в Херсонесе Таврическом.....	121
Морозова Я.И. Предварительный анализ одного обряда погребений первых веков нашей эры в Северном Причерноморье	126
Хворостяный А.И. Культ ΘΕΟΣ ΥΨΙΣΤΟΣ и распространение христианства на Боспоре.....	131

Contents

Mykola Mykolayovich Bondar	9
Lebedyns'kyi V.V., Zelenko S.M. Underwater archeological research on the north coast of the Black Sea	10
Indychenko H.V. Ethnoarchaeology – developmental perspective	13
Nuzhnyi D.Iu. The upper layers of the Paleolithic site Molodove 5 and some problems regarding their interpretation	20
Shydlovs'kyi P.S. A new late Paleolithic site in Vinnychyna.....	40
Pustovalov S.Zh. Analysis of radiocarbon dates from the burials of Pit and Catacomb populations that were published in <i>Baltic-Pontic Studies</i> no. 7 (1999)	45
Lysenko S.D. Burial grounds of the bronze period in the tract Babyna Hora-Didiv Shpyl' near the village Buchak in Kaniv	60
Vladymyrov A.O. Regarding high ranking magistrate in Chersonesus Taurica	72
Sliusars'ka K. Amber necklaces from Horodiivka	76
Lysenko O.V. Cave necropolis of the early iron and late antique periods in the mountains of the Crimea.....	85
Nazarov V.V., Rusiaieva M.V. A bone eye of an antique statue from the island of Berezan'	108
Ol'hovs'kyi S.Ia. The metal of Scythian cauldrons	113
Stoianov R.V. Black glaze hydria with applied ornament from the crypt no. 1012 in Chersonesos Tauricos.....	121
Morozova Ia.I. A preliminary analysis of a burial ritual from the north coast of the Black Sea dating to the first centuries A.D.	126
Khvorostiany I.A. The cult of ΘΕΟΣ ΨΥΙΣΤΟΣ and the spread of Christianity in the Bosporos.....	131
Zubar V.M. The Roman military presence and the population of Taurica in the 2 nd – first half of the 3 rd century	136

Г.В.Індиченно
ЕТНОАРХЕОЛОГІЯ:
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Abstract

The historical interpretation of early societies is one of the less researched branch of Archaeology. The main question is to find the theoretics of the historical interpretation for Archaeology sources. Ethnoarchaeology grew in popularity in the 1970s and provides the conceptual tools for explaining artifact pattern and the other material phenomena from the archaeological works focused on studies of Hunter-gatherer systems that can provide ways of interpretation the prehistoric times. Today the study of Archaeological methods is the most important question of ethnoarchaeology. The reconstruction of the past is based on the study of material culture contemporary tribes in which behaviour of the people is seen. The ecological approach and the study of faunal remains also is of a great importance. The question of identification of archaeological cultures with ethnic communities is rised. New perspectives in these case are opening among scientists of Ukraine. The complex investigations can make concrete ethnoarchaeological reconstructions valid.

Наприкінці 60-х – на початку 70-х років в археологічній науці назріло питання міждисциплінарного вивчення джерел на теоретичному рівні суміжних наук історичного циклу. Завдання переходу від археологічного бачення епохи до історичного поставила наукова школа, яка отримала назву "нова археологія" або "етноархеологія". [Binford, 1977, p. 25].

Вивчаючи стародавні суспільства, етноархеологи вводять до наукового дослідження середовище, в якому проходить життєдіяльність суспільства, яке досліджується, віддаючи перевагу проблемам створення універсальних моделей поведінки. Реконструкції здійснюються на засадах концепції адаптації людей до навколишнього середовища. Прихильники "нової археології" доводять, що методика історичних реконструкцій можлива на підставі систематичного аналізу взаємозв'язаних елементів, що утворюють археологічні комплекси. Такі комплексні археолого-етнографічні дослідження дозволяють на археологічних матеріалах виявляти стереотипи розповсюдження культури в мисливсько-збиральницьких суспільствах та зіставляти їх з добре вивченими археологічними культурами.

Успіх археологічних реконструкцій залежить, на думку одного з родоначальників "нової археології" від правильного встановлення зв'язків між артефактами, соціальними, технологічними та ідеологічними системами. [Binford, 1962, p. 217-220]. Велику допомогу в цьому відношенні археологу може надати вивчення життєдіяльності відсталих народів, які живуть в сучасному світі. За умов існування

генетичного зв'язку між археологічними та етнографічними культурами з'являється можливість встановити чіткі аналогії між матеріальними об'єктами, які відкриваються перед археологами та етнографами. Вивчення функцій цих об'єктів дозволяє говорити про їхню роль в минулому. Інших шлях щодо використання етнографічних матеріалів пов'язаних з вивченням варіабельності явищ на різних рівнях розвитку суспільства. Аналізуючи свій досвід роботи в польових умовах проживання в середовищі мисливців та збирачів, Л. Бінфорд звертає увагу на те, що якщо ми бажаємо отримати моделі та пояснити принцип появи того чи іншого явища, ми маємо простежити зміни в екології, економіці, соціальній організації мисливців та збирачів. Археологія, будучи наукою взаємодіючою, не може розглядати події минулого без підведення підсумків теоретичних та практичних досліджень, спираючись на сильну методологічну базу. Мисливські суспільства пізнього палеоліту існували в рамках певних моделей адаптації до оточуючого середовища. Археолог розглядає дві поселенсько-експлуатаційні системи (subsistence-settlement systems), або моделі адаптації екваторіальних та субекваторіальних мисливців-збирачів і "логічно організовану" систему ескімосів Аляски. [Binford, 1980, p. 4-15]. Мисливські суспільства пізнього палеоліту вчений поділив на два типи – колекторів та фореjdжерів. Модель життєзабезпечення мисливців-збирачів екваторіальних та субекваторіальних зон відбиває сезонні, пов'язані з місцем проживання пересування. У пошуках необхідних ресурсів харчування фореjdжери постійно

рухалися серед так званих "джерельних ділянок" під якими вчений розуміє водні джерела, овочеві грядки місця збирання їстівних рослин, паливні ресурси тощо. Однією з відмінних ознак "фуражирної стратегії" є те, що її носії накопичували їжу в залежності від своїх потреб, розраховуючи на вдале полювання, а потім поверталися на поселенську базу кожного дня або вечора. Поряд з цією стратегією могла існувати альтернативна стратегія, коли застосовувався мисливський рейд. Невелика кількість чоловіків залишала житлову базу, встановлюючи тимчасові (нічні) табори з яких вони вирушали на пошуки дичини, часто використовуючи "стратегію раптовості". Якщо полювання було успішним, вони зупиняли свій вибір або на сушці м'яса на місці полювання або на транспортуванні його до табору. Після цього вони поверталися на базу колишнім шляхом, або, якщо плем'я потребувало більшої кількості м'яса, вони обирали новий маршрут, розраховуючи на успішне полювання. Цей тип системи життєзабезпечення було отримано за допомогою етнографічних спостережень в середовищі бушменів та австралійських аборигенів.

Іншу модель адаптації було отримано завдяки праці археолога в середовищі ескімосів. Зимове поселення колекторів є зв'язуючою ланкою усіх інших житлових споруд, розташованих неподалік від паливних ресурсів. В польовому таборі планувалися всі мисливські операції, спеціальні станції використовувалися для спостереження за пересуванням тварин, існували також спеціальні ями-сховища для зберігання м'яса. На початку літа, коли ставало тепло, поселенці могли утворювати літні поселення, тоді вони споживали більшою мірою сушене м'ясо ніж заморожене. Хоча система життєзабезпечення ескімосів є більш ускладненою, автор підкреслює, що вона не є полярною по відношенню до системи аборигенів Австралії. Учений показує градацію від простої системи до "ускладненої".

Цікаві спостереження висуває вчений і щодо міграційних процесів в середовищі ескімосів та аборигенів Австралії. Більшість переходів, які здійснюються плем'ям, організуються не тому, що вони не мають їжі, а саме тому, що вони її мають. Якщо є місце, де їжі вистає, плем'я завжди в змозі повернутися на обжиту територію. Учений вважає, що таким чином діяли всі племена мисливців-збирачів – мандрували в інші місця з метою отримання інформації про наявні джерела життєзабезпечення. [Binford, 1977, p. 204-205].

Археолог Грехам Кларк поставив питання про взаємовідношення археології та етнографії

ще в 1957 році [Clarke, 1957]. Цінність етнографії, на його думку, полягає в тому, що вона досить часто виявляється тією недостаючою ланкою між сучасним та минулим, яку він шукає. Так, знаряддя праці може бути використане чотирма або п'ятьма способами в різних колективах: відмінності можуть простежуватися в основі матеріалу, рукоятці, кріпленні, оздобленні тощо. Вивчаючи минуле доісторичних суспільств, корисним є конструювання моделей, в яких відображалися би залишки суспільного життя, їх взаємозв'язок та враховувалося вивчення кожного окремого елемента.

Річард Гоулд безпосередньо займався етноархеологією, вивчаючи "відсталі" народи Західної пустелі Австралії в 1969 – 1990-х роках. Учений пропонує таку модель життєдіяльності нгатагару. Плем'я має: великі поселення, невеликі поселення і чоловічі кочові поселення, які чоловіки відвідували або з метою знайти стійбище під час полювання або під час обрядів ініціації. Цікавими є спостереження щодо способів перенесення впольованої дичини. Плем'я використовувало з цією метою три або чотири способи: за допомогою "полоз'єв", зроблених із кушів, настилів, і безпосередньо, вручну. Окреме місце в таборі відводилося для обробки та приготування їжі. Спочатку викопувалася невелика траншея на глиняній або піщаній поверхні, обкладалася хмизом для того, щоб утворювалося гарне вугілля, після цих приготувань впольована дичина вміщувалася до "печі" і засипалася зверху вугіллям. Археолог мав змогу спостерігати життя аборигенів у різні пори року, що дозволило зробити низку важливих висновків: існують поселення різних типів, на яких плем'я має змогу мешкати взимку і влітку, матеріали та сировина для вироблення знарядь приносилися здалеку, хоча й оброблювалися на стоянках. Розміри стійбищ залежали від кількості оточуючих ресурсів та наявних запасів водних джерел. [Gould, 1977, p.29-44].

Більшість етнографічних досліджень базуються на прямих етнографічних спостереженнях або вивченні покинутих поселень. Сучасні поселення з різними відомими періодами "закинутості" мають відбиратися та досліджуватися з метою дати відповіді на такі специфічні питання, які стосуються виношеності артефактів та визначеності довготривалості поселень. Цими питаннями безпосередньо займався П.Горекі в 1977 – 1978 рр., досліджуючи племена Папуа Нової Гвінеї [Goreki, 1985, p.175-191]. Учений виділяє три "фази закинутості" поселень: перша відповідає поселенням, які були залишені менше, ніж 5 років, друга – поселенням, давність яких коливається між 5 та

15 роками, і третя – поселення, час залишення яких понад 15 років. Драматичні порушення та процес переселення відбувається в перші дні та тижні, коли сім'я переселяється на нове місце. У цей час переносяться найбільш важливі речі та домашнє начиння. Наступні місяці, після того, як було переселено дітей до нових домівок, переносять свиней та іншу худобу. Під час транспортування сім'я бере з собою не всі речі, частина з них залишається на старому місці проживання як непотріб. Процес ушкодження "закинутих" поселень стабілізується у племені Кук через перші п'ять років, період, коли ушкодження є найбільш відчутними. Учений вважає, що такі процеси переселення на інші місця проживання могли відбуватися і в інших культурах, наприклад, у племен Майа.

Дослідження М.Мурті [Murty, 1985, p.195-205], проведені в Південній Індії дозволили йому дійти висновків, що сучасний зразок адаптації до оточуючого середовища та процеси обміну між містом та селом сягають своїм корінням до доісторичних часів. Дослідник реконструює також спосіб життя людей пізнього палеоліту. Коли дичину впольовували, використовуючи метод переслідування та вичікування тварин, або вбивали дичину за допомогою лука та стріл після довгого переслідування, заганяли дичину до карстових промоїн, для дрібних тварин використовували пастки, а для птахів – тенета. Їжу готували на відкритому вогнищі, додаючи спеції. Влаштувалося таке вогнище між двох паралельних земляних насипів.

Майбутнє археології в тісній взаємодії з етнографічною наукою вбачає М.Фейган. Сучасна археологічна наука, говорить він, розділилася на два табори: невелика група археологів, яка займається теоретичними питаннями та зосереджує свою увагу на методах, концепціях та техніці, і значно більша група науковців, які проводять у своїх дослідженнях емпіричні вивчення. Для М.Фейгана сучасна археологія є експериментальною археологією. Основою інтерпретації стародавньої історії мають слугувати знахідки та технології минулих культур. [Fagan, 1984, p.57].

Питанню інтеграції археології з іншими науками присвячено працю Д.Кларка. Реконструкція історичної або соціальної картини доісторичних культур є дуже важливим але й небезпечним аспектом археологічної науки. Між археологією та етнографією існує тісна взаємодія і досить часто вони ставлять перед собою однакові цілі та завдання. Археологія інтегрує в собі три сфери діяльності і безпосередньо займається розкопками археологічних матеріалів, таксономічним аналізом та класифікацією, і, нареш-

ті, інтерпретаційним синтезованим вивченням великих моделей, гіпотез та теорій. Третя сфера пов'язана з експериментальною археологією. [Clarke, 1978, p.14]. Детальний аналіз цієї праці було дано В.А.Шнірельманом [Шнірельман, 1982, с.245-246]. Під час роботи в Каліфорнії вчені картографували тисячі елементів культури місцевих мешканців. Д.Кларк у кожного з етносів узяв близько 30% специфічних знарядь, які зустрічалися в інших етносах, які мешкали на великій відстані один від одного. Виявилось, що якщо сусідні етноси були зав'язані між собою політично, історично, географічно або лінгвістично, то до 90% предметів їхньої матеріальної культури були подібні. При цьому самі члени цих етносів чітко відокремлювали себе від інших. Учений вважає, що в 65% подібності в матеріальній культурі досить для того, щоб виявити групу споріднених етносів.

Етноархеологічна наука "завойовувала" своє право на існування в постійних наукових дискусіях, які точилися, починаючи з 1965 р. в різних куточках світу. Кількість археологів та етнографів на цих конференціях постійно збільшувалася, а коло питань етнографічного плану розширювалося. У роботі шостої етнографічної конференції, яка проходила 27 травня – 1 червня 1990 року в США активну участь взяли і представники радянської етнографічної школи, що стало можливим завдяки формуванню нового бачення на подальший розвиток етноархеології, яка довгий час була дискредитована, а питання вивчення та обробки фактичного матеріалу не були предметом ґрунтового вивчення. Учені, які працювали на цих конференціях у секції етноархеології, неодноразово наголошували на тісному зв'язку цього перспективного наукового напрямку з дослідженнями мисливсько-збиральницьких суспільств. Основою таких досліджень слугує етнографічний матеріал. [Шнірельман, 1990, с. 135-143]. Особливого розвитку етноархеологія здобула в Новосибірську та Омську, де сформувалися потужні школи цього наукового напрямку. За уявленнями представника Новосибірської школи етноархеології Н.В.Томілова об'єктом етноархеологічного дослідження є "соціокультурні системи з їх складною структурою і зв'язками, що конструюються або реконструюються шляхом інтеграції археологічних і етнографічних знань", а предмет етноархеології "складають властивості соціокультурних явищ відображати історичну дійсність і історичні процеси, а також об'єднання цих явищ в єдину систему, які дозволяють конструювати, або реконструювати соціокультурні системи минулого, їх внутрішні фун-

кціональні зв'язки взаємовідносини з іншими системами". [Томилов, 1998, с.6].

Всі етноархеологи вважають, що можлива методика історичних реконструкцій на основі системного аналізу взаємозв'язаних елементів, що утворюють археологічні комплекси. Реконструюючи минуле, археолог має досліджувати культурні процеси і тільки якщо ми розуміємо ці процеси, ми можемо пролити світло на минулі події. Археологію та етнографію пов'язує спільний об'єкт вивчення – культура, тому метою археології є реконструкція культурної історії, існуючого способу життя та опису культурних процесів.

Р.Торрінс підкреслює, що для етноархеологічних реконструкцій велику допомогу можуть надати музейні колекції. Особливо ця допомога відчутна при реконструкції різних форм обміну та торгівлі. Так, різні предмети побуту, які археологи знаходять на певній території, могли не належати носіям цієї культури, а потрапити до них шляхом обміну, торгівлі або випадково. Велике значення мають також такі деталі, як матеріал, з якого зроблено ту чи іншу річ, що вказує на наявність чи відсутність того чи іншого матеріалу для її виготовлення, а також оздоблення, орнаментациї виробів, що говорить про культурні традиції носіїв певної культури. Автор у своїх дослідженнях використовує колекції цілої низки музеїв: Australian Museum, Museum of Mankind, Field Museum of Natural History, National Museum of Papua New Guinea, Pitt-Rivers Museum, University Museum, Cambridge, Bishop Museum [Тоттенс, 1993, р.478], що дозволяє використати матеріал у повному обсязі та зіставити його з іншими наявними колекціями. Такий вид роботи, підкреслює вчений, є дуже корисним для дослідника і, не дивлячись на певну неповноту даних, може використовуватися для етноархеологічних реконструкцій.

Використовуючи метод аналогій та пережитків етноархеологія ставить завдання пояснити процеси, що мали місце в минулому. Сучасна археологія не в змозі обійтися без матеріалів етнографії, які можуть використовуватися для моделювання соціальних та культурних систем первісності, хоча основою таких реконструкцій повинні залишатися дані археології. Даючи оцінку етноархеології як однієї з методик сучасної археології не можливо не визнати значимість цього явища. Особливо треба врахувати можливість, що вона відкриває, у виявленні системних взаємозв'язків між окремими підрозділами культури. Етноархеологи намагаються відмовитися від спрощеного розуміння процедури реконструкції стародавніх суспільств, що довгий час панувала в архе-

ологічній науці, пропонуючи моделі систем життєзабезпечення первісних народів, широко залучаючи фауністичний матеріал як повноцінне джерело, яке може бути покладено в основу історичних реконструкцій.

Перспективними є етноархеологічні дослідження для тих науковців, які займаються вивченням стародавніх суспільств, що мешкали на території України й історія яких не збереглася в письмових джерелах. Археологічні джерела з палеолітичної доби з точки зору етноархеології певною мірою узагальнені та розроблені П.П.Єфименком [Єфименко, 1953], Л.Л.Залізняка [Залізник, 1989, 1994, 1997, 1998.], М.І.Гладких [Гладких, 1971, 1975, 1977, 1991.], О.О.Кротовою [Кротова, 1986, 1988], С.М.Бібіковим [Бібіков, 1969], І.Г.Шовкоплясом [Шовкопляс, 1969], І.Н.Підоплічко [Підоплічко, 1969], В.Н.Станко [Станко, 1982], В.М.Массоном [Массон, 1976] та в тематичних збірниках "Охотники, собиратели, рыболовы" (1972), "Этнография как источник реконструкции древних обществ" (1979). Українською археологічною наукою успішно розробляються як загальні питання історії первісного суспільства, так і конкретна історія стародавнього населення в окремих районах його проживання. Саме такі дослідження і забезпечують ті передумови, які необхідні для вивчення питань з конкретної історії на території України.

Безпосередньо з історичною інтерпретацією джерел пов'язано питання співвідношення господарсько-культурних типів та історико-етнографічних областей. Це питання свідчить про те, що явища, які несуть стадіальний характер, не обмежуються тільки суспільним устроєм, але займають велике місце і в матеріальній культурі, особливості якої відображають рівень і форми господарства. На цій підставі і виділяються господарсько – культурні типи (ГКТ), в межах яких відображається не спільність походження, а однаковий рівень суспільного розвитку, і однакові форми пристосування до середовища" [Алексєєв, 1989, с. 148].

Для археології категорії ГКТ та історико-етнографічна спільність (ІЕС) є інтерпретаційними. Основою ж для реконструкцій служать локальні варіанти матеріальної культури. Концепція ГКТ та ІЕС є однією зі сфер співпраці етнографії та археології на ниві комплексного підходу до вивчення первісної історії. Чітке визначення поняття ГКТ та ІЕС було дано в етнографічних працях М.Г.Левіна та Н.Н.Чебоксарова, які під ГКТ розуміють "комплекси особливостей господарства та культури, що склалися історично, притаманні народам, які мешкають у певних природно-географічних

умовах, при певному рівні їх соціально-економічного розвитку", а під ІЕС – "територію, на якій внаслідок довготривалих зв'язків, взаємного впливу та спільності історичних доль народів, що населяють цю територію, склалася певна культурна спільність" [Левін, Чебоксаров, 1955, с.4, 10].

За наявності аналогічного історико-географічного середовища один і той самий ГКТ міг виникнути самостійно в племен, що мешкали далеко один від одного і безпосередньо не вступали у спілкування один з одним. Різні моделі адаптації до навколишнього середовища та спеціалізація в певних галузях господарства призводила в кожному районі до появи місцевої специфіки в матеріальній культурі, тому в рамках ГКТ пізньопалеолітичних мисливців і збирачів правомірне виділення підтипів нижчого таксономічного рангу. М.Гладких виділяє в рамках підтипу ГКТ мисливців-збирачів пізньопалеолітичної епохи для території Прикарпаття ГКТ мисливців на північного оленя на противагу мисливцям на мамонта, наприклад, в Середньому Подніпров'ї і мисливців на зубра в степовій зоні. На деяких пам'ятниках Прикарпаття залишки кісток північного оленя становлять 95% (Лісічнікі). [Гладких, 1975, с.56-57].

У цілому, можна погодитись із дослідником і щодо врахування факторів, які визначають локальність: соціальний (стійкість традицій обробки каменю всередині окремих людських колективів), природний (особливості ландшафтно-кліматичних умов, рослинного та тваринного світу, сировини для виготовлення знарядь, наявність природних сховищ), функціональний або господарсько-виробничий (місцеві відмінності – наслідок сезонної або спеціалізованої діяльності однієї й тієї ж групи людей), міграційний (залучення на певну територію нехарактерної для неї культури), до цього, мабуть, треба додати і фактор мінливості виробів у процесі їх виготовлення. Виготовлення виробів можна визначити як процес надання форми. З одного боку, майстер прагнув відтворити той "ідеальний" взірць, який слугував у нього за основу "свого" витвору, з іншого боку, виробляючи те чи інше знаряддя, він надавав виробові певні, відмінні від "ідеального зразка" ознаки. Ці, вже видозмінені вироби, входили у сукупність реальних предметів, і, в свою чергу, ставали основою для виготовлення інших моделей. Мінливість виробів, таким чином, у процесі їх виготовлення сприяла формуванню локальних відмінностей.

Ряд учених протиставляє між собою поняття ГКТ та ІЕС. Насправді, такого протистояння не буде, якщо ми введемо в систему, яку розглядаємо "ще один компонент – первісну общину, яка знаходить своє відображення в археологічних матеріалах палеолітичних поселень. Перві-

сна община є компонентом одночасно господарсько-культурного типу та історико-етнографічної спільності." [Гладких, 1991, с.22]. Різні категорії матеріальної культури можуть не однакою мірою відображати господарсько-культурну та історико-етнографічну належність її носіїв. Так, на зовнішній вигляд жител переважно впливатиме оточуюче середовище та заняття населення, ніж його етнічна належність, а характер витворів мистецтва буде тісніше пов'язано із соціальною та етнічною свідомістю людей.

Найяскравіше диференціація первісного господарства проявляється в кінці пізнього палеоліту. Саме з цього часу ми вважаємо доцільним вести мову про сформовані локальні культури, а отже і про ГКТ та ІЕС: В.П.Алексеев запропонував розглядати нечисленні ендегамні утворення первісності як такі, що виражають перші стадії етноутворень, тобто як етнічні спільності, які займають в історичній картині первісного суспільства те місце, які великі народи займають в класовому суспільстві. Учений значно удревяляє початкову фазу етногенеза, вважаючи, що археологічні культури існували не лише в епоху нижнього, але й середнього палеоліту. "Скептики, які відкидають раннє оформлення археологічних культур, вбачають у цій своєрідності втілення тих чи інших технічних навичок обробки каменю, які випадково набули переважного значення в тих чи інших умовах". Але вже одного цього фактора, зауважує дослідник, – досить, щоб ці групи усвідомлювали свою технічну своєрідність. [Алексеев, 1982, с.33].

Слід мати на увазі, що ціла низка факторів впливала на формування локальних варіантів. Особливості крою та види одягу значною мірою залежали від кліматичних умов, в яких проживало плем'я, склад флори та фауни визначав спосіб приготування їжі, види жител. За етнічні кордони могли слугувати природні бар'єри, такі як місцеві лісові зони, річки, гори, балки. У той же час, усі ці фактори не могли не вплинути на культурне життя общини. Кордони між етнічними спільностями у первісну добу були, звичайно, розпливчасті. У рамках ІЕС утворювалися оптимальні умови для розвитку інтенсивних контактів між окремими колективами. "Ці контакти зумовлювали і багатобарвність форм етнічних процесів: в одних випадках відбувався широкий культурний обмін, на основі подібного способу життя встановлювалося тісне взаєморозуміння й етнічні відмінності поступово щезали. В інших випадках в обстановці етнічної стратифікації етнічні відмінності, навпаки, поглиблювалися, і вели до формування яскраво виражених етносів, але і це не

заважало культурному обміну." [История первобытного общества. Эпоха первобытной родовой общины, 1986, с. 459]. Сучасний етнографічний матеріал дає підстави говорити про те, що за добу пізнього палеоліту племена мали свою назву, територію, звичаї, обрядовість та інші традиції етнічного характеру. Так, плем'я ескімосів узимку розділяється на ряд окремих сімей, які ведуть приватне господарство. На весні, у період, коли дичини вистачає на всіх, ці групи об'єднуються і полюють на дичину спільно, а також проводять разом обрядові дії. Такі ж процеси можна спостерігати і в бушменів Австралії.

Активне спілкування колективів виступає важливим фактором генезису ІЕС. Навіть, якщо і врахувати їхні етногенетичні відмінності, на якомусь етапі виявлятиметься низка загальних рис, що будуть притаманні двом колективам, і які дозволяють констатувати культурну спільність цих колективів. Етнодиференціюючі властивості культури – один з проявів її сигніфікативної функції. В якості етнічного символу можуть виступати як елементи матеріальної культури, так і духовної. Один і той же елемент матеріальної культури може в одному випадку виражати специфіку тієї чи іншої спільності і не мати її в іншому. У кожному етносі є свої відмінності між "зовнішнім" вираженням, формою виявлення того чи іншого елементу культури (знаком) і його "внутрішнім" змістом. При цьому лише іноді "зовнішнє", відкрите виявлення даного елементу культури відрізняє один етнос від іншого, у той час, як, по суті, відмінності невеликі або і відсутні взагалі [Бромлей, 1973, с.66].

У первісну добу досить часто специфіка господарсько-культурного типу визначала основні риси культури етносів. Зв'язок етнічних параметрів культури з ГКТ є досить тісним у період формування ГКТ [Чеснов, 1982, с.122]. У ці періоди відбувається консолідація господарсько-культурних та етнічних факторів. Виникає етнокультурна макросистема, яка базується на

господарсько-культурному типі. Будучи локалізованою, така макросистема утворює певний етнокультурний ареал.

Торкаючись питання співвідношення археологічної культури і господарсько-культурного типу, більшість учених допускають три варіанти: територіальні кордони археологічної культури і господарсько-культурного типу збігаються або майже збігаються, в кордонах одного господарсько-культурного типу виділяються декілька споріднених або неспоріднених археологічних культур, і, нарешті, різні варіанти і субваріанти археологічної культури належать різних господарсько-культурним типам.

М.І.Гладких [Гладких, 1977с.112-116] було висунуто ґрунтовну тезу про те, що якщо археологічна культура змінюється на певній території при незмінних кліматичних умовах іншою, то можна говорити про зміну етносу. При цьому наступна археологічна культура відноситься до того ж господарсько-культурного типу. Але якщо зміни в характері археологічної культури пов'язані з змінами кліматичних умов, то можливість виявлення в них зміни етноса є меншою. Цю точку зору поділяють С.А.Арутюнов і А.М.Хазанов [Арутюнов, Хазанов, 1979, с.79-144].

Таким чином вирішальне значення при визначенні господарсько-культурної специфіки населення пізнього палеоліту слід відвести аналізу господарчої діяльності, яка значною мірою залежала від ландшафтного оточення, яке було різним для первісних колективів, а отже, породжувало і певну господарську спеціалізацію. У свою чергу, мисливська здобич впливала на характер матеріальної культури населення (це добре простежується на археологічному матеріалі). На підставі аналізу фауністичних решток повинна здійснюватися реконструкція цілісної картини життя первісних колективів, що відкриває перспективи для повної реконструкції способу життя пізньопалеолітичних соціальних угруповань України.

Література

Алексеев В.П. О самом раннем этапе расселения и этногенеза // Этнос в доклассовом и раннеклассовом обществе. М., 1982, – с.32-55.

Алексеев В.П. Историческая антропология и этногenez. М., 1989. – 576 с.

Арутюнов С.А., Хазанов А.М. Проблема археологических критериев этнической специфики // СЭ. – М., 1979. – №6. – с.79-144.

Бибиков С.Н. Некоторые аспекты палеоэкономического моделирования палеолита //СА. – М., 1969. – №4. – с.5-23.

Бромлей Ю.В. Этнос и этнография. М., 1973. – 283с.

Ефименко П.П. Первобытное общество. – К., 1953. – 663с.

Гладких М.И. Прикарпатская зона хозяйственно-культурного типа охотников и собирателей позднего палеолита //Новейшие открытия советских археологов. – ч.1. – К., 1975. – с.56-57.

Гладких М.И. К вопросу о разграничении хозяйственно- культурных типов и историко- этнографических общностей позднего палеолита // Палеоэкология древнего человека. К., 1977. – с.112-116.

Гладких М.І. Різні прояви пізньопалеолітичної культури в Середньому Подніпров'ї // УІДЖ. – К., 1978. – №10. с.58-63.

Гладких М.І. Історична інтерпретація пізнього палеоліту (за матеріалами території України). К., 1991. – 43с.

Зализняк Л.Л. Охотники на северного оленя Украинского Полесья в эпоху финального палеолита. – К., 1989. – 182 с.

Зализняк Л.Л. Нариси стародавньої історії України. – К., 1994. – 254 с.

Зализняк Л.Л. Передісторія України X-V тис. до н.е.К.1998. – 305 с.

История первобытного общества. Эпоха первобытной родовой общины. – М., 1986. – 576с.

Кротова А.А. Культурно-хронологическое членение позднепалеолитических памятников Украины // Памятники каменного века Левобережной Украины. – К., 1986. – с.6-64.

Кротова О.О. Про господарську діяльність пізньопалеолітичного населення степової зони Східної Європи. // Археологія. – К., 1988. – №64. – с.1-11.

Левин М.Г., Чебоксаров Н.Н. Хозяйственно-культурные типы и историко-этнографические области // СЭ. – М., 1955. – №4. – с.3-17.

Массон В.М. Экономика и социальный строй древних обществ. – Л., 1976. – 188 с.

Охотники, собиратели, рыболовы. – Л., 1972. – 287 с.

Пидопличко И. Г. Позднепалеолитические жилища из костей мамонта на Украине. – К., 1969. – 164 с.

Станко В.Н. Мирное. Проблема мезолита степей Северного Причерноморья. – К., 1982. – 173 с.

Томилов Н.А. Проблема этнографо-археологических комплексов в исследованиях Омских этноархеологов // ЭО. – М., 1998. – №1, – с.3-14.

Шнирельман В.А. Проблема доклассового и раннеклассового этноса в зарубежной этнографии // Этнос в доклассовом и раннеклассовом обществе. М., 1982. – с.207-252.

Шнирельман В.А. От единства к многообразию: смена парадигм в изучении обществ охотников, рыболовов и собирателей (по материалам Шестой международной конференции по изучению охотничье-собирательских обществ, 27 мая – 1 июня 1970 г., Фэрбенк. Аляска. США // СЭ. – М., 1990. – №6. – с.135-143).

Чеснов Я.В. Об этнической специфике хозяйственно-культурных типов // Этнос в доклассовом и раннеклассовом обществе. – М., 1982. – с.109-124.

Этнография как источник реконструкции истории первобытного общества. – М., 1979. – 168 с.

Binford L.R. Archaeology as Anthropology // A Aqu – N.Y., 1962, vol.28 – №2, p.217-220.

Binford L.R. Pursuite to the Past. – N.Y., 1977, p.204-205.

Binford L.R. Willow smoke and dog's tails: Hunter – gatherer settlement systems and archaeological site formation // A Aqu – N.Y., 1980., vol. 45 – №1. – p. 4-20.

Clarke Grahame Archaeology and society. – Cambridge, 1957. – 257p.

Clarke D.Grahame. Analitical Archaeology. – N.Y., 1978. – 513 p.

Fagon Brian M. In the beginning: an introduction to archaeology. Eighth edition. – N.Y., 1984. – 544 p.

Goreki Pawel Ethnoarchaeology: the need for a post – morthem enquiry // WA. – London, 1985. – vol.17. – №2. – p.175-191.

Gould R.A. Pututjarpa rocks helters and the Australian Desert Cultures // Anthropological papers of the American Museum of Natural History. – N.Y., 1977. – 187 p.

Murty M.L.K. Etnoarchaeology of the Kurnool Cave areas. South India // WA. – London, 1985. – vol.17. – №2. – p.192-205.

Torrence R. Ethnoarchaeology museum collections and prehistoric exchange: obsidian – tipped artifacts from the Admiralty Islands // WA – London, 1993. – P.467-481.

Наукове видання

VITA ANTIQUA

2003

№ 5-6

**Збірка наукових статей
російською та українською мовами**

Фото на обкладинці зроблено за матеріалами з розкопок госпдоговірної археологічної експедиції науково-дослідної частини Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Матеріали зберігаються у фондах навчального археологічного музею кафедри археології та музеєзнавства.

Редактор та упорядник збірки **Піоро І.С.**
Редактор англійських текстів **Степанчук В.М.**
Технічний редактор **Ананьївський Д.С.**

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Підписано до друку 26.12.02. Формат 60x84^{1/16}. Гарнітура Arial. Папір офсетний.
Друк офсетний. Наклад 300. Ум. друк. арк. 29,0. Зам. № 23-1256.

Надруковано
у Видавничо-поліграфічному центрі "Київський університет"
01030, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43,
☎ (38044) 239 3222; (38044) 239 3172; (38044) 234 0105; факс (38044) 239 3120.
Свідоцтво внесено до державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02.